

ΑΧΑΪΑ ΚΑΙ ΝΟΤΙΟΣ ΙΤΑΛΙΑ

ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΑΝΤΑΛΛΑΓΕΣ ΚΑΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΩΣ ΣΗΜΕΡΑ

Πρακτικά Συνεδρίου, Αίγιο, 6-9 Ιουλίου 2006

Επιμέλεια Λ. Δρούλια, Α. Δ. Ριζάκης

Λ'ACAIA E L'ITALIA MERIDIONALE

CONTATTI, SCAMBI E RELAZIONI DALL'ANTICHITÀ AI NOSTRI GIORNI

Atti del Convegno, Eghio, 6-9 Luglio 2006

A cura di L. Droulia, A. D. Rizakis

ΑΧΑΪΑ ΚΑΙ ΝΟΤΙΟΣ ΙΤΑΛΙΑ

ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΑΝΤΑΛΛΑΓΕΣ ΚΑΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΩΣ ΣΗΜΕΡΑ

L'ACAIA E L'ITALIA MERIDIONALE

CONTATTI, SCAMBI E RELAZIONI DALL'ANTICHITÀ AI NOSTRI GIORNI

Επιμέλεια κειμένων, διόρθωση δοκιμίων: Claudia E. Λεπενιώτη

© 2011: **σημα**ΕΚΔΟΤΙΚΗ

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ, ΠΑΡΑΓΩΓΗ, ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: εκδόσεις **σημα** Σίνα 25 106 80 Αθήνα
| τηλ. 210 36 11 500 | fax 210 36 11 509 | e-mail: editions@simacom.gr | www.simacom.gr |

ISBN 978-960-99349-3-0

ISSN 2241-049X

ΑΧΑΪΑ ΚΑΙ ΝΟΤΙΟΣ ΙΤΑΛΙΑ

ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΑΝΤΑΛΛΑΓΕΣ ΚΑΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΩΣ ΣΗΜΕΡΑ

Πρακτικά Συνεδρίου, Αίγιο, 6-9 Ιουλίου 2006

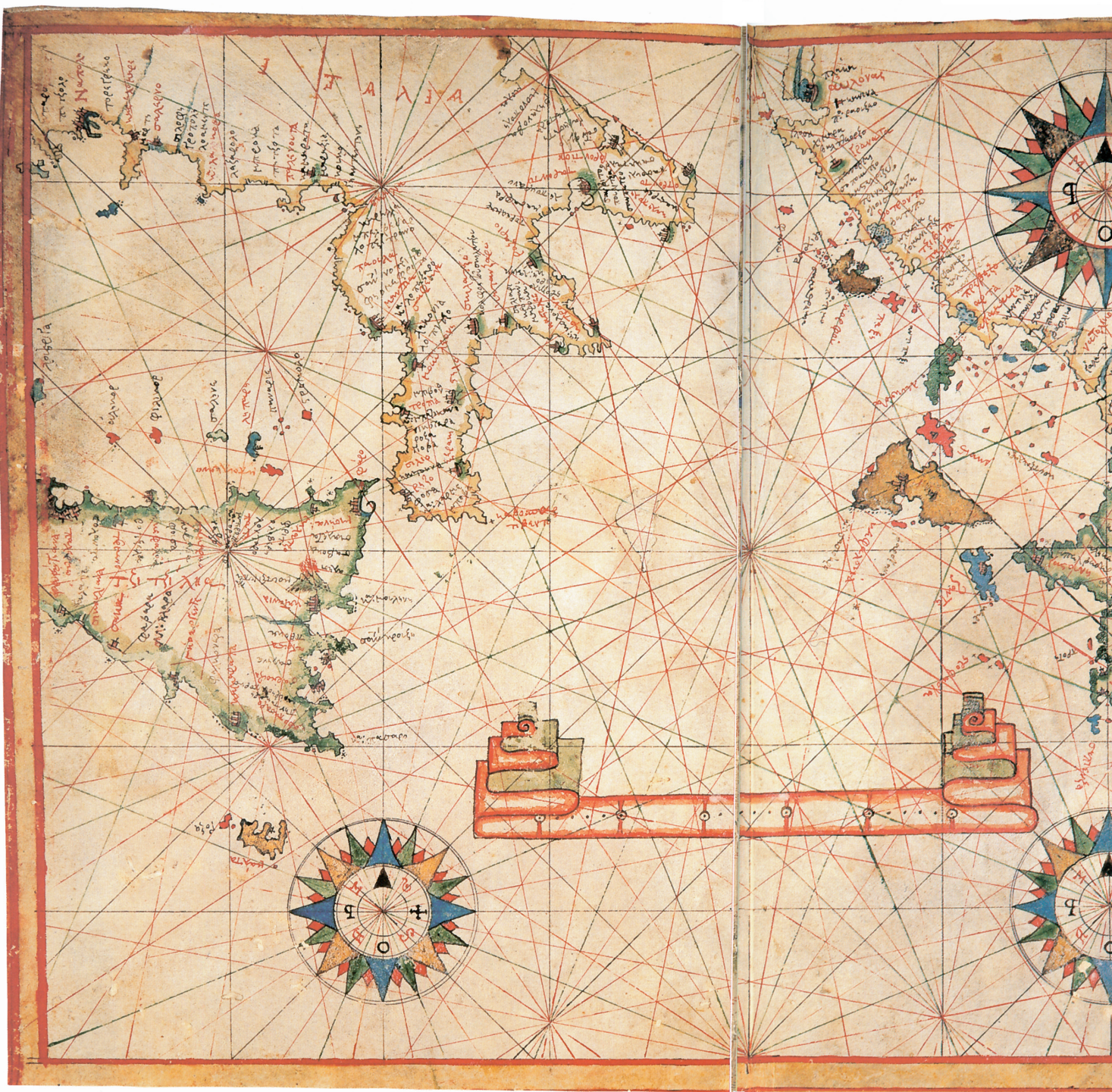
Επιμέλεια Λ. Δρούλια, Α. Δ. Ριζάκης

L'ACAIA E L'ITALIA MERIDIONALE

CONTATTI, SCAMBI E RELAZIONI DALL'ANTICHITÀ AI NOSTRI GIORNI

Atti del Convegno, Eghio, 6-9 Luglio 2006

A cura di L. Droulia, A. D. Rizakis

Ο ανώνυμος της Λούκκα, η Αδριατική, πρώτο ήμισυ του 16ου αι. (AL 13) (Γιώργος ΤΟΛΙΑΣ, Οι Ελληνικοί ναυτικοί χάρτες. Πορτολάνοι 15ος -17ος αιώνες, Συμβολή στη μεσογειακή χαρτογραφία των νεότερων χρόνων, ΚΝΕ/ΕΙΕ, Αθήνα 1999, σ. 124-125, εικ. 29.

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Το Ελληνο-ιταλικό Συνέδριο με θέμα: «*Αχαΐα και Νότιος Ιταλία: επικοινωνία, ανταλλαγές και σχέσεις από την αρχαιότητα, ως σήμερα*» διοργανώθηκε από τις 6 έως τις 9 Ιουλίου 2006 από την Εταιρεία Επιστήμης και Πολιτισμού Αιγιάλειας (ΕΤ.Ε.Π.Α) σε συνεργασία με την Ιταλική Αρχαιολογική Σχολή της Αθήνας, στον χώρο του Πολιτιστικού Κέντρου του Αιγίου, υπό την Αιγίδα του οικείου Δήμου. Ο ανά χειράς τόμος αποτελεί τα Πρακτικά του Συνεδρίου αυτού του οποίου ο κύριος στόχος ήταν η διερεύνηση της μακραίωνης ιστορίας της περιοχής, στενά συνυφασμένης με το φαινόμενο της μαρτυρημένης μετακίνησης και εγκατάστασης πληθυσμών και στις δύο πλευρές του Ιονίου πελάγους, από τον 8ο αιώνα π.Χ. Η επιτυχία του εγχειρήματος οφείλεται πρωτίστως στις εξαιρετικές ανακοινώσεις που παρουσιάστηκαν κατά την διάρκεια των εργασιών από μελετητές της Αρχαιότητας, του Μεσαίωνα και των Νεότερων Χρόνων και προσέφεραν μια διαχρονική και διεπιστημονική προσέγγιση των σχέσεων και επαφών των δύο περιοχών.

Θα πρέπει να προστεθεί εδώ ότι οι εργασίες του Ελληνο-ιταλικού Συνεδρίου συνδιοργανώθηκαν με τις εκδηλώσεις αδελφοποίησης της πόλης του Αιγίου με την ιταλική πόλη Capaccio της Κάτω Ιταλίας (αρχαία Ποσειδωνία) και ενισχύθηκαν οικονομικά από τον Δήμο Αιγίου με την πρωτοβουλία του τότε Δημάρχου κ. Γ. Περιπή και τη σύμφωνη γνώμη του Δημοτικού Συμβουλίου, τους οποίους ευχαριστούμε θερμά από τη θέση αυτή.

Η υλοποίηση της έκδοσης των Πρακτικών του Συνεδρίου θα ήταν αδύνατη χωρίς την άριστη συνεργασία μας, πρώτα απ' όλα με τους συνέδρους, τις εκδόσεις *σήμα*, την κυρία Claudia Λεπενιώτη που ανέλαβε την επιμέλεια των κειμένων, την κυρία Alexandra Pel που πρόθυμα φρόντισε την αρτιότητα των αγγλικών περιλήψεων, την κυρία Ιόλη Βιγγοπούλου, ιστορικό, ερευνήτρια του Ινστιτούτου Νεοελληνικών Ερευνών/ΕΙΕ, που είχε αναλάβει την προετοιμασία του Συνεδρίου, την επικοινωνία με τους συνέδρους και την επιτόπου παρουσία της, διευκολύνοντας πάντα πρόθυμα και με προσήνεια την καλή λειτουργία της συνάντησης και τέλος τους φίλους και τις φίλες του Αιγίου που συνέβαλαν ουσιαστικά στην όλη οργάνωση του Συνεδρίου και των εκδηλώσεων που πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο τους. Εκφράζουμε προς όλους τις θερμές ευχαριστίες μας και την ευγνωμοσύνη μας.

Ας μας επιτραπεί να παραθέσουμε εδώ λίγες γραμμές που γράφτηκαν από τους Irene Campolo και Francesco Antonio Cuteri, στον πρόλογο της εργασίας τους, που πιστεύουμε ότι απηχούν τις εντυπώσεις και τη θερμή ατμόσφαιρα που αποκόμισαν όλοι οι σύνεδροι από το Αίγιο, την ελληνο-ιταλική συνεργασία και την επίσκεψη στο πλαίσιο του Συνεδρίου στα Καλάβρυτα.

«Μας συγκίνησε ιδιαίτερα η διαμονή μας στο Αίγιο, τον Ιούλιο του 2006, με την ευκαιρία του συνεδρίου με τον τίτλο «Αχαΐα και Νότιος Ιταλία: επικοινωνία, ανταλλαγές και σχέσεις από την αρχαιότητα, ως σήμερα». Εκτιμήσαμε όλοι την εξαιρετική φιλοξενία των διοργανωτών και τις εορταστικές εκδηλώσεις της πόλης, τις συναντήσεις, τις επισκέψεις σε Μουσεία και αρχαιολογικούς ή ιστορικούς χώρους. Το Συνέδριο συνέβαλε στην εμπέδωση των γνώσεων και στην ενίσχυση των επιστημονικών, πολιτιστικών και φιλικών δεσμών που από πολύ παλιά συνδέουν την Ελλάδα και την Κάτω Ιταλία.

Αλλά, ενώ δεν έλειπαν οι ευκαιρίες χαράς και ικανοποίησης ... σε μια ιδιαίτερη περίπτωση η καρδιά μας γέμισε από θλίψη. ... Η εκδρομή στα Καλάβρυτα μας μετέφερε πίσω στο χρόνο σε μια λυπημένη σελίδα ιστορίας. ... τα συγκινητικά λόγια του δημάρχου, η δραματικότητα της αφήγησής του καθώς και οι εικόνες, τα έγγραφα και τα αντικείμενα στο Μουσείο του Ολοκαυτώματος ξύπνησαν μέσα στον καθένα από εμάς τη δραματική μνήμη μιας ιστορίας μίσους. ... Στους κατοίκους των Καλαβρύτων ... αφιερώνουμε αυτό το μικρό έργο.»

Λουκία Δρούλια, Αθανάσιος Ριζάκης

Αθήνα, Ιούλιος 2011

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

INDICE

Προλογικό σημείωμα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ

Αθανάσιος Δ. ΡΙΖΑΚΗΣ	Ταξιδεύοντας στην Εσπερία: ανάμεσα στην ουτοπία, τον μύθο και την πραγματικότητα
Mario LOMBARDO	[Οι Αχαϊκές αποικίες στην Ιταλία. Πηγές και ιστοριογραφικά προβλήματα]
Ευάγγελος ΧΡΥΣΟΣ	Το Ιόνιο Πέλαγος, γέφυρα Ανατολής και Δύσης

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ: ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΑΝΤΑΛΛΑΓΕΣ ΚΑΙ ΣΧΕΣΕΙΣ

Μιχ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ	Οι αχαϊκές μητροπόλεις των αποικιών της Μεγάλης Ελλάδας
Gregorio AVERSA	Kroton e la madrepatria: elementi di conformità o divergenze?
Maria Teresa IANNELLI	Caulonia: dalla fondazione al tramonto della città antica
Marina CIPRIANI	Poseidonia: città e territorio dalla fondazione alla metà del V sec. a.C.
Irene CAMPOLO	Lòia ce pràmata: ti meni acomì an ta palèa chrònia stin merìa greca tis Calavrìa. "Wörter und Sachen", angionimi e vasi: testimonianze archeologiche e lessicali nell'area greco-calabra
Francesco Antonio CUTERI	Εξάπλωση των Αχαϊκών εργαστηρίων κεραμικής στην Αχαΐα και τη Νότιο Ιταλία στη διάρκεια της Υστερης Γεωμετρικής και Πρώιμης Αρχαϊκής περιόδου
Αναστασία ΓΚΑΔΟΛΟΥ	Εξάπλωση των Αχαϊκών εργαστηρίων κεραμικής στην Αχαΐα και τη Νότιο Ιταλία στη διάρκεια της Υστερης Γεωμετρικής και Πρώιμης Αρχαϊκής περιόδου
Ερωφίλη-Ιρις ΚΟΛΙΑ	Η λατρεία του Μίθρα στο Αίγιο

ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ: ΓΙΑ ΕΝΑ ΔΥΤΙΚΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

Θεώνη ΚΟΛΛΥΡΟΠΟΥΛΟΥ	Η λαμπρή υμνογραφική παράδοση της Κάτω Ιταλίας και της Σικελίας: Προκόπιος Κρυπτοφέρρης, ένας ελάχιστα γνωστός υμνογράφος
Άννα Ι. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ	Η μετοικία των κατοίκων της Πάτρας στο Ρήγιο της Καλαβρίας (τέλη 6ου-αρχές 9ου αιώνα).
Αφέντρα Γ. ΜΟΥΤΖΑΛΗ	Η αναίρεση μιας μαρτυρίας;
Angeliki TZAVARA	<i>Quandam bonam terram que dicitur Posticza:</i> Vostitsa latina, seconda metà del XIV-inizio del XV secolo
Μ. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ	Οι Ανδεγαυοί της Σικελίας και το πριγκιπάτο της Αχαΐας
Αγαμέμνων ΤΣΕΛΙΚΑΣ	Τα Έλληνο-ιταλικά χειρόγραφα της βυζαντινής εποχής

Prologo	1
INDICE	4

RELAZIONI INTRODUTTIVE

[In viaggio nell'Hesperia: fra utopia, mito e realtà]	10-21
Le fondazioni achee in Italia meridionale. Fonti e problemi storici	22-47
[Lo Ionio, ponte tra Oriente ed Occidente]	48-57

ANTICHITÀ: COMUNICAZIONE, SCAMBI E RELAZIONI

[Le madrepatrie delle colonie acaiche della Magna Grecia]	58-89
[Ο Κρότων και η μητρόπολη: στοιχεία ομοιότητας ή διαφοροποιήσεις;]	90-105
[Καυλωνία: από την ίδρυση έως την δύση της αρχαίας πόλης]	106-123
[Ποσειδωνία: πόλη και περιφέρεια από την ίδρυση έως τα μέσα του 5ου αιώνα π.Χ.]	124-155
[L'òia ce pràmata: ti meni acomì an ta palèa chrònia stin merìa greca tis Calavrìa. "Wörter und Sachen", αγγειωνύμια και αγγεία: αρχαιολογικές και γλωσσικές μαρτυρίες στην περιοχή της ελληνικής Καλαβρίας]	156-193
[L'espansione delle officine ceramiche in Acaia e in Italia meridionale in età tardo geometrica e alto arcaica]	194-207
[Il culto di Mitra ad Aigion]	208-223

MEDIOEVO: UNA BISANZIO D'OCCIDENTE

[La splendida tradizione innografica dell'Italia meridionale e della Sicilia: Procopios Cryptoferris, un innografo poco conosciuto]	224-237
[L'imigrazione degli abitanti di Patrasso a Reggio di Calabria (fino VI-inizi IX secolo). La revisione di una testimonianza ?]	238-271
[<i>Quandam bonam terram que dicitur Posticza:</i> η λατινική Βοστίτσα, τέλη 14ου-αρχές 15ου αιώνα]	272-297
[Gli Angioini di Sicilia ed il Principato di Acaia]	298-305
[I manoscritti greco-italici dell'epoca bizantina]	306-323

ΝΕΟΤΕΡΑ ΧΡΟΝΙΑ: ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΑ, ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΙΔΕΕΣ

Ελένη ΣΑΡΑΝΤΗ	Η Αχαΐα και ο Βυζαντινός Μοριάς με το βλέμμα ενός Ιταλού ανθρωπιστή: τέχνη, γράμματα, πολιτική εξουσία και σκηές της ζωής από το ημερολόγιο του Κυριακού του Αγκωνίτη
Biagio SALVEMINI	Spazi, mercati e mercanti ‘interstiziali’ nel Mediterraneo centrale: tre studi di caso sul Mezzogiorno d’Italia in età moderna
Κωνσταντίνος ΠΑΝΙΤΣΑΣ	Ιταλοί εμπορευόμενοι και εξόριστοι στο χώρο της Αχαΐας (16ος-20ος αιώνας)
Μαργαρίτα ΚΑΡΑΦΩΤΙΑ	Ιννοκέντιος Ρωμανιώλης, ο Ιταλός δήμαρχος του Αιγίου. Ένας προάγγελος της ελληνοϊταλικής αδελφοποίησης στο Αίγιο
Νίκος ΜΟΣΧΟΝΑΣ	Στη δίνη του Γάλλο-τουρκικού πολέμου. Καταθέσεις ναυτιλλομένων, Αύγουστος-Οκτώβριος 1798
Domenica MINNITI-ΓΚΩΝΙΑ	Η γλώσσα και ο πολιτισμός των Ελληνόφωνων της Νότιας Ιταλίας ανάμεσα στο χθες και το σήμερα
Emanuele GRECO	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

ETÀ MODERNA: MERCI, UOMINI ED IDEE

[L'Acaia e la Morea bizantina vista da un umanista italiano: arti, lettere, potere politico e scene di vita dal diario di Ciriaco d'Ancona]	324-343
[Χώροι, αγορές και «μεταπράτες» έμποροι στην κεντρική Μεσόγειο: τρία αντιπροσωπευτικά παραδείγματα από τη Νότιο Ιταλία στη σύγχρονη εποχή]	344-397
[Commercianti italiani ed esiliati nel territorio dell'Acaia (XVI-XX secolo)]	398-411
[Innocenzo Romagnoli, il sindaco italiano di Eghio. Un precursore del gemellaggio italo-greco ad Eghio]	412-417
[Nel vortice della Guerra franco-turca. Testimonianze di marinai, Agosto-Ottobre 1798]	418-429
[La lingua e la cultura dei grecofoni dell'Italia meridionale tra passato e presente]	430-437
 CONCLUSIONI	 438-441

IN VIAGGIO NELL'ESPERIA FRA UTOPIA, MITO E REALTÀ

TRAVELLING IN HESPERIA: BETWEEN UTOPIA, MYTH AND REALITY

The Strait of Otranto, called by Strabo (VI. 3, 5) 'the common mouth of the Adriatic and the Ionian Seas', has always formed a kind of permanent bridge of communication between the two Adriatic coasts. This is exactly what is reflected by the traditions regarding the mythic voyages of Hercules, Diomedes and Aeneas. Archaeologically, contacts between the two coasts are testified since the Bronze Age, but they become closer after the 8th century BC, which coincides with the period when subsequent waves of colonists from the Greek motherland – and, in our case, from the region of Achaea – had reached the South Italian peninsula and Sicily with the intent to settle there permanently. The newly founded Greek poleis established a privileged relationship with the main Greek *metropoleis* and the Panhellenic sanctuaries in Greece. The Roman conquest did not stop these exchanges, but the massive installation of Romans (and other settlers from the Italian peninsula) in mainland Greece initiated new forms of political, economic and cultural relationships, as the centre of at least political and economic power had shifted westwards.

* Θερμές ευχαριστίες εκφράζονται στους E. Greco, F. Longo και Γ. Τουράτσogλου που διάβασαν μία προγενέστερη μορφή του κειμένου και προέβησαν σε πολύ χρήσιμες υποδείξεις. Φυσικά οιαδήποτε παραμένονσα ατέλεια βαρύνει αποκλειστικά τον συγγραφέα.

ΤΑΞΙΔΕΥΟΝΤΑΣ ΣΤΗΝ ΕΣΠΕΡΙΑ

ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΟΥΤΟΠΙΑ, ΤΟΝ ΜΥΘΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ*

Η φιλολογία του μυθικού, του φανταστικού ή και του πραγματικού ταξιδιού, έχει μεγάλο εύρος και πολύ βαθιές ρίζες μέσα στον χρόνο. Το παλαιότερο ταξίδι αυτής της φιλολογίας, αυτό του Οδυσσέως από την Τροία προς την Ιθάκη είναι, όπως έλεγε ο André Malraux, πριν από 40 χρόνια στα εγκαίνια του προγράμματος «Ήχος καὶ Φῶς» στην Ακρόπολη, ο προάγγελος όλων των ταξιδιών που θα ακολουθήσουν αργότερα. Και πρώτα απ' όλα εκείνων των ομηρικών ηρώων οι οποίοι ταξιδεύουν μέσω των λεγόμενων «ομηρικών νόστων»¹ και των οποίων οι περιπέτειες και οι ταξιδιωτικές περιπλανήσεις έρχονται και επανέρχονται στις τραγωδίες του 5ου αι. Τέλος, των πρώτων θαλασσοπόρων-εξερευνητών, οι παρατηρήσεις των οποίων και οι εντυπώσεις καταγράφονται, με λιγότερο γλαφυρό τρόπο, είναι αλήθεια, στους περίφημους «Περίπλους»². Η φιλολογία γύρω από το ταξίδι θα ενισχυθεί περισσότερο στην ελληνιστική εποχή, με τη μεγάλη διάδοση των μυθιστορημάτων που είναι ένα μείγμα από ταξιδιωτικές διηγήσεις και ερωτικές ιστορίες και χρησιμεύουν ως πρότυπα και στην ανάλογη φιλολογία της αυτοκρατορικής εποχής³.

Κάθε ταξίδι ικανοποιεί μια βαθύτατη ανθρώπινη ανάγκη, αυτή της αναζήτησης και γνωριμίας με το άγνωστο, ακόμα και το φανταστικό, που όπως λέει και ο Xavier Maistre, στο βιβλίο του *Voyage autour de ma chambre* (1794, επανεκδ. 2006), γεννιέται από την απογοήτευση που προκαλεί πολλές φορές το πραγματικό ταξίδι. «Μετρούμε τον κόσμο διατρέχοντάς τον», παρατηρεί ο γεωγράφος Στράβων (II. 5, 4) διατύπωση που υποδηλώνει πως η αναζήτηση του αγνώστου

1. J.-L. LAMBOLEY, «Légendes troyennes d'une rive à l'autre du canal d'Otrante», στο E. DENIAUX (επιμ.), *Le canal d'Otrante et la Méditerranée antique et médiévale*, Colloque organisé à l'Université de Paris X Nanterre, 20-21 novembre 2000, Bari 2005, σ. 15-22.

2. A. PERETTI, *Il periplo di Scilace. Studio sul primo portolano del Mediterraneo*, Pisa 1979.

3. J.-M. ANDRÉ, M.-Fr. BASLEZ (επιμ.), *Voyager dans l'Antiquité*, Paris 1993, σ. 62-66.

μπορεί να εμπνέεται από την περιέργεια να γνωρίσει τον κόσμο, να εξοικειωθεί με τον ευρύτερο χώρο της οικουμένης⁴. Στην αναζήτηση αυτή ενυπάρχει φυσικά και η δίψα για περιπέτεια για κάτι το διαφορετικό, το άλλο, που υποσυνείδητα αυτό το άλλο μπορεί να είναι και η αναζήτηση του κρυφού εαυτού μας. «Γυρίζουμε τον κόσμο», λέει ο Claude Lévi-Strauss στο βιβλίο του *Tristes tropiques* «ψάχνοντας πρώτα απ' όλα τον εαυτό μας τον βρίσκουμε ανακαλύπτοντας τους άλλους». Η ιδέα αυτή που είναι παλιά υπάρχει κιόλας στην Οδύσσεια. Ο περίπλους του Οδυσσέα κι οι περιπέτειές του από την Τροία στην Αίγυπτο και στη συνέχεια στην Ιταλία για να καταλήξει επιτέλους στην Ιθάκη⁵, είναι μια αναφορά στην αυτογνωσία και την γνώση του άλλου, συμβολίζει κατά τον Fr. Hartog (1998) την δυαδική υπόσταση του ελληνικού πολιτισμού, που είναι ανοιχτός αλλά και συνάμα κλειστός στον έξω κόσμο.

Σε έναν κόσμο σαν τον ελλαδικό που περιβάλλεται από την θάλασσα ο πειρασμός για μια ταξιδιωτική περιπέτεια είναι μεγάλος, πολύ μεγαλύτερος από εκείνο που υπάρχει σε λαούς που ζουν μακριά από αυτήν. Η θάλασσα ασκεί μίαν ακατανίκητη έλξη. Οι Έλληνες αγαπούν τα ταξίδια γιατί εκτός από την περιπέτεια αυτά συνδέονται πολύ ενωρίς και με το υπερπόντιο εμπόριο, την αναζήτηση πρώτων υλών και το κέρδος που είναι ανάλογο προς τους μεγάλους κινδύνους που διατρέχουν τα πλοία και οι άνθρωποι. Συνδέονται επίσης και με την αδυσώπητη ανάγκη που επιβάλλει η επιβίωση και η οποία τους οδηγεί σε νέους τόπους όπου δεν διστάζουν να εγκατασταθούν. Η προσαρμοστικότητα αυτή των Ελλήνων οδήγησε ήδη πολλούς αρχαίους φιλοσόφους να τους ταυτίσουν με «τα αποδημητικά πτηνά», δηλαδή με κάποιον που δεν υποφέρει υπερβολικά από τον ξεριζωμό αντίθετα με τον Ρωμαίο που είναι περισσότερο «σπιτόγατος»⁶. Η ιδέα αυτή είναι νομίζω υπερβολική, γιατί η απομάκρυνση από την πατρογονική εστία και η εγκατάσταση σε μια νέα γη, ακούσια πολύ συχνά, είναι σε κάθε περίπτωση μια εξορία, δηλαδή ένας οδυνηρός χωρισμός από την κοινότητα της πόλης στην οποία γεννήθηκε ο μετανάστης, πράγμα που ισοδυναμεί για τους Αρχαίους, με θείκη κατάρα που ακολουθεί τους δυστυχείς απόλιδες σε όλη τους τη ζωή. Οι Έλληνες δεν αποδημούν σαν τα πτηνά αλλά είναι παιδιά της ανάγκης και στην ανάγκη αυτή υπακούουν όταν το θέλει η μοίρα τους γιατί σε αυτή δεν αντιστέκονται ακόμα και οι θεοί: «ἀνάγκη καὶ θεοὶ πείθονται». Η προσαρμογή τους είναι λοιπόν αναγκαία και εκφράζεται επιγραμματικά, με τη γνωστή πεζή ρήση «όπου γης και πατρίς».

4. Στο ίδιο, σ. 341-343.

5. G. CHIARINI, *L'Odisseo. Il labirinto marino*, Roma 1991· J. CUISENIER, *Le périple d'Ulysse*, Paris 2003· G. CERRI, «L'Oceano di Omero: un'ipotesi nuova sul percorso di Ulisse», στο E. GRECO, M. LOMBARDO (επιμ.), *Atene e l'Occidente. I grandi temi, Atti del convegno internazionale, Atene 25-27 maggio 2006*, Atene 2007, σ. 13-51

6. ANDRÉ, BASLEZ, ό.π. (σημ. 3), σ. 10-11.

Το ταξίδι και οι αναζητήσεις σε άγνωστους τόπους συνοδεύονται και από την επιθυμία της επιστροφής στη γενέθλια γη, στο γνωστό, σε αυτό που αφήσαμε πίσω. Η προσδοκία του νόστου συνυπάρχει κατά κάποιο τρόπο μαζί με την επιθυμία της φυγής. Η απουσία, ιδιαίτερα όταν αυτή ήταν μακρά, ενείχε τον κίνδυνο της οριστικής αποκοπής από την πατρική γη, της λήθης και της ταύτισης με τους ξένους⁷, δηλαδή με τον συμβολικό θάνατο. Κι' ο φυσικός θάνατος σε ξένη γη, ή κατά τη διάρκεια ενός θαλασσινού ταξιδιού που δεν ολοκληρώθηκε, είναι για τους Έλληνες ιδιαίτερα οδυνηρός γιατί ο νεκρός στερείται της ταφής στην πατρική γη, αποκόπτεται εντελώς από τον κόσμο των ζωντανών και πέφτει στην λήθη, στην λησμοσύνη των χαμένων ψυχών⁸. Έτσι δεν είναι διόλου παράξενο που οι ιεροτελεστίες που επιτελούνται πριν από κάθε ταξίδι τείνουν να εξορκίσουν αυτήν την απειλή: κι' οι προσευχές και οι χοές που κάνουν αυτοί που πρόκειται να εγκαταλείψουν την πατρική γη έχουν μοναδικό στόχο να εκλιπαρήσουν τους θεούς για μια ευτυχή και γρήγορη επιστροφή⁹.

Έτσι παρόλο που τα ομηρικά ποιήματα είναι ένας ύμνος στην περιπέτεια και το άγνωστο, διαπνέονται και από ένα έντονο λυρισμό της νοσταλγίας, δηλαδή της ελπίδας της επιστροφής. Ο Οδυσσέας στην Οδύσσεια είναι το σύμβολο αυτής της διπλής αναζήτησης του καινούργιου αλλά και της άβυσσας αγάπης και νοσταλγίας της πατρικής γης. Ο Όμηρος τον παρασύρει στους δρόμους του κόσμου αλλά ο Οδυσσέας δεν σκέφτεται τίποτε άλλο παρά την επιστροφή, τον νόστο στην γλυκιά του Ιθάκη. Η νοσταλγία αυτή είναι εντονότερη σε αυτούς που η ανέχεια, η πείνα, ο πόλεμος¹⁰ ή η εξορία έδιωξαν από την πατρίδα γη. Αναγκασμένοι να ζουν στο εξής, μακριά από τον δικό τους τόπο, δεν ξεχνούν την πατρίδα τους και ως συνειδητοί κάτοχοι μιας υπέρτερης παιδείας δεν παραμελούν ούτε τη γλώσσα, τη θρησκεία, τα ήθη και τον τρόπο ζωής αλλά προσπαθούν να κρατήσουν ζωντανές τις μνήμες των γνώριμων τόπων, των αγαπημένων προσώπων και των οικείων πραγμάτων της μακρινής τους πατρίδας. Ένα ποτάμι στη χώρα της Συβάρεως φέρει το όνομα Κράθις, μια πηγή την επωνομασία Βούρα, ναοί, ιερά και λατρείες θυμίζουν εκείνα της πατρικής γης.

Το ενδιαφέρον των Ελλήνων για τη Δύση δεν είναι τόσο παλαιό όσο το αντίστοιχο για την Ανατολή από την οποία προέρχονται πολλοί θεοί του ελληνικού πανθέου, κι η ελληνική μυθολογία βρίθει από σχετικούς μύθους. Η Ανατολή μας έδωσε το αλφάβητο, ίσως και την πρώτη αγάπη για την φιλοσοφία και τις επιστήμες. Η Δύση παραμένει, για πολλούς αιώνες, *terra incognita* κι επομένως γεμάτη μυστήριο

7. Δημ., *Κατά Ευβουλίδου*, 18.

8. ANDRÉ, BASLEZ, ό.π. (σημ. 3), σ. 439-441· M. HALBWACHS, *Les cadres sociaux de la mémoire*, Paris 1925· P. SCHMIDT-PANTEL «Évergétisme et mémoire du mort», στο Gh. GNOLI, J.-P. VERNANT (επιμ.), *La Mort, les morts dans les sociétés anciennes*, Cambridge 1982, σ. 177-188.

9. Ξεν., *Εφέσιος* I. 10, 10.

10. Αισχ., *Αγαμέμνων*, στ. 503-541 και στ. 1668.

και φοβερούς κινδύνους¹¹. Έτσι δεν είναι παράξενο που η γνωστότερη ουτοπία, αυτή της Ατλαντίδος που περιγράφει ο Πλάτων σε δύο διαλόγους του, τον Τίμαιο και τον Κριτία, τοποθετείται στην Εσπερία, στον σημερινό ατλαντικό ωκεανό ο οποίος για τους αρχαίους Έλληνες όριζε το δυτικό πέρας της οικουμένης¹². Η πλατωνική αυτή ουτοπία δεν καταγράφει φυσικά μιαν πραγματικότητα αλλά μια πολιτεία εξωπραγματική, είναι μια καθαρά πνευματική κατασκευή, μια αυταπάτη, ένα ονειροπόλημα που συμπύκνωνε, κατά κάποιο τρόπο, την άγνοια αλλά και τον φόβο μαζί ή το δέος που μπορούσε να ενσπείρει και η απλή θέα του Ωκεανού που όριζε το πέρας του κόσμου, την αρχή του χάους¹³. Η παράδοση της χαμένης ηπείρου θα μπορούσε να απηχεί επίσης, κατά κάποιο τρόπο, τα πρώιμα ταξίδια (στην εποχή του χαλκού) τολμηρών θαλασσοπόρων που πέρασαν το Γιβραλτάρ και περιπλανήθηκαν στην βόρειο θάλασσα¹⁴.

Ο μύθος έχει κάποια μικρή σχέση με την ουτοπία αλλά ο μύθος και η ουτοπία είναι δύο είδη που δεν ταυτίζονται. Ο μύθος είναι μια αφηγηματική διήγηση στην οποία πρόσωπα, γεγονότα ή πράξεις παρουσιάζονται αλλοιωμένα ή μεγεθυμένα από την λαϊκή φαντασία και την μακρά φιλολογική παράδοση. Οι μυθικοί ήρωες ενσαρκώνουν, κατά μια συμβολική έννοια, δυνάμεις της φύσεως και όψεις της ανθρωπίνης συμπεριφοράς και οι περιπέτειές τους απηχούν κατά κάποιο τρόπο, συχνά με συμβολικό τρόπο, πραγματικά γεγονότα. Οι μύθοι, όπως οι ουτοπίες, είναι πνευματικά δημιουργήματα και δεν καταγράφουν ιστορικά γεγονότα, χρησιμοποιούνται όμως συχνά για να καλύψουν ορισμένες αντιφάσεις που προκύπτουν από τα πραγματικά γεγονότα¹⁵. Δεν γνωρίζουμε κατά πόσο οι μύθοι αποτελούν την αμυδρή ανάμνηση μιας μακρυνής πραγματικότητας ή αν αντίθετα προηγούνται κι είναι επομένως εντελώς αυτόνομα πνευματικά κατασκευάσματα. Οι μυθικές διηγήσεις στην Οδύσεια, για παράδειγμα, μπορεί να απηχούν παλιότερες αναμνήσεις μπορεί όμως και να είναι ένα καθαρά διανοητικό κατασκεύασμα του ποιητή. Η αλήθεια είναι πως ένα μεγάλο μέρος των μύθων είναι κατοπινές επινοήσεις και προδίδουν την πολιτική υστεροβουλία των εμπνευστών

11. P. FABRE, *Les Grecs et la connaissance de l'Occident*, Lille 1981· G. NENCI, «L'Occidente 'barbarico'», στο *Hérodote et les peuples non grecs*, Entretiens Hardt 35, Genève 1990, σ. 301-321· P. ANELLO et alii, *Erodoto e l'Occidente*, Kokalos suppl. 15, Roma 1999· T. BRAUN, «Hecataeus' knowledge of the western Mediterranean», στο K. LOMAS (επιμ.), *Greek identity in the Western Mediterranean*, Papers in honour of Brian Shefton, Mnemosyne Suppl. 246, Leiden 2004, σ. 287-348.

12. L. BRACCESI, *Grecità di frontiera: i percorsi occidentali della leggenda*, Padova 1994· L. ANTONELLI, *I Greci oltre Gibilterra: rappresentazioni mitiche dell'estremo occidente e navigazioni commerciali nello spazio atlantico fra VIII e IV secolo a.C.*, Roma 1997.

13. E. ZANGGER, *The flood from heaven. Deciphering the Atlantis legend*, London 1992.

14. M. GUGLIELMI, «Sulla navigazione in età micenea», *PP* 26, 1971, 418-35· P. PÉDECH, *La géographie des Grecs*, Paris 1976, σ. 71-75· ANTONELLI, ό.π. (σημ. 12).

15. C. JOURDAIN-ANNEQUIN, *Héraclès aux portes du soir: mythe et histoire*, Besançon/Paris 1989, σ. 28 κ.ε.· C. CALAME, *Mythe et histoire dans l'Antiquité grecque*, Lausanne 1996.

τους¹⁶. Η ιστορία ασφαλώς δεν γράφεται με μύθους αλλά ο ιστορικός τους χρειάζεται όχι για να καταγράψει αλλά για να κατανοήσει την νοοτροπία μιας εποχής ή το νόημα και την αλληγορία που υποδηλώνονται στις μυθικές πράξεις¹⁷.

Από τους παλαιότερους μύθους που αφορούν τη Δύση αυτοί που συνδέονται με τον Ηρακλή και τους υπερπόντιους άθλους του είναι οι παλαιότεροι. Δύο από αυτούς έφεραν τον ήρωα στη Δύση, στα πέρατα του κόσμου¹⁸. Ο δέκατος άθλος αφορούσε την αναζήτηση των κοπαδιών του Γερύονα, γιό του Χρυσάορα και της Ωκεανίδος Καλλιρόης¹⁹, ενός τέρατος με τρία σώματα που ζούσε στην νήσο Ερύθεια, κοντά στα πέρατα της γης, πέρα από τα δυτικά όρια της Μεσογείου, τις γνωστές έκτοτε Ηράκλειες στήλες, δηλαδή το σημερινό Γιβραλτάρ²⁰. Στην ίδια περίπου *grosso-modo* περιοχή, όπου συναντώνται η νύχτα και η μέρα και ειδικότερα στον κήπο των Εσπερίδων, τον κήπο των θεών, δηλαδή τον παράδεισο, τοποθετείται κι ο επόμενος άθλος της αναζήτησης των χρυσών μήλων²¹. Και οι δύο αυτοί μύθοι δεν είναι άσχετοι με τις προσπάθειες των Ελλήνων, στις αρχές της εποχής του σιδήρου, να γνωρίσουν την γεωγραφία της οικουμένης, προσπάθειες που έφτασαν στην κορύφωσή τους με τις περιηγήσεις, τους γνωστούς περίπλους, του Εκαταίου, του Σκύλακος και τέλος του Μασαλιώτη Πυθέα που έφτασε στις βαλτικές χώρες και πιθανότατα στην Ισλανδία, όπου η μέρα διαρκεί 24 ώρες²².

16. A. BALLABRIGA, *Les fictions d'Homère. L'invention mythologique et cosmographique dans l'Odyssée*, Paris 1998 (Οδύσεια)· M. PIÉART, «L'historien ancien face aux mythes et aux légendes», *Ét. class.* 51 (1983), σ. 47-62.

17. A. MELE, «Il processo di storicizzazione dei miti», στο AA.VV. (επιμ.), *Mito e storia in Magna Grecia. Atti Taranto 36, Taranto 4-7 ottobre 1996*, Taranto 1997, σ. 151-156.

18. Ησίοδ., *Θεογονία*, στ. 736-773· Πίνδ., *Νεμεονικών* 4, 112. Πρβλ. L. LACROIX, «Héraclès héros voyageur et civilisateur», *BAB* 60 (1974), σ. 34-59· Jourdain-Annequin, ό.π. (σημ. 15), σ. 251-258· της ίδιας, «Héraclès en Occident», στο C. BONNET, C. Jourdain-Annequin (επιμ.), *Héraclès, d'une rive à l'autre de la Méditerranée. Bilan et perspectives, Actes de la table ronde de Rome, ÉFR, 15-16 septembre 1989, à l'occasion du cinquantenaire de l'Academia Belgica, en hommage à Franz Cumont*, Bruxelles/Rome 1992, σ. 263-291.

19. Jourdain-Annequin, ό.π. (σημ. 15), σ. 525-537.

20. F. FRAU, *Le colonne d'Ercole. Un'inchiesta*, Roma 2002.

21. Ησίοδ., *Θεογονία* 215-216, 274, 294, 748-750. Πρβλ. W. AMELUNG, *Herakles bei den Hesperiden*, Berlin 1923· G. CAPOVILLA, «L'Odissea e problemi sull'estremo Occidente alla luce delle nuove scoperte», *RIL* 92 (1958), σ. 3-83· Jourdain-Annequin, ό.π. (σημ. 15), σ. 561-567· A. GRILLI, «Il mito dell'estremo Occidente nella letteratura greca», στο AA.VV. (επιμ.), *La Magna Grecia e il lontano Occidente, Atti Taranto 29, Taranto 6-11 ottobre 1989*, Napoli 1991, σ. 7-26· F. PRONTERA, «L'estremo occidente nella concezione geografica dei Greci», στο *La Magna Grecia e il lontano Occidente* (ό.π.), σ. 55-82· P. ANELLO, «La Sicilia e l'Hesperia», *Kokalos* 39-40 (1993-1994), σ. 255-296.

22. P. PÉDECH, *La géographie des Grecs*, Paris 1976, σ. 71-75· PERETTI, ό.π. (σημ. 2)· L. ANTONELLI, *I Greci oltre Gibilterra: rappresentazioni mitiche dell'estremo occidente e navigazioni commerciali nello spazio atlantico fra VIII e IV secolo a.C.*, Roma 1997· T. BRAUN, «Hecataeus' knowledge of the western Mediterranean», στο K. LOMAS (επιμ.), *Greek identity in the Western Mediterranean, Papers in honour of Brian Shefton, Mnemosyne Suppl.* 246, Leiden 2004, σ. 287-348.

Οι δυτικοί μύθοι του Ηρακλή δεν είναι πιθανόν άσχετοι με τον ελληνικό αποικισμό και την επαφή των αποίκων με πρωτόγονους τόπους, ανθρώπους και ήθη²³. Αξίζει να σημειωθεί πως η λατρεία του ήρωα γνώρισε, γενικότερα στην Δύση, πολύ μεγάλη διάδοση. Ο ήρωας εθεωρείτο ο ιδρυτής του Δυρραχίου καθώς και του Υδρούντος, στην απέναντι ακτή, και λατρεύονταν παντού για την σωματική του δύναμη και αλκή. Ο ήρωας είχε την πεποίθηση πως δεν ήταν μόνον ο δυνατότερος άνθρωπος του κόσμου αλλά και ότι ήταν ανίκητος και ισόθεος, όχι βέβαια χωρίς λόγο αφού οι Θεοί ζήτησαν την βοήθειά του για να καταβάλουν τους γίγαντες, αυτά τα κτηνώδη παιδιά της γη στην τελική νίκη των οποίων τα βέλη του Ηρακλή φαίνεται πως έπαιξαν μεγάλο ρόλο. Η παράδοση αυτή που συνδέει τον ήρωα με την μάχη κατά των γιγάντων απηχεί πιθανότατα τις πρώτες ναυτικές αποικιακές επιχειρήσεις των Ευβοέων στην περιοχή της Κάτω Ιταλίας²⁴.

Από τις μυθικές διηγήσεις που αναφέρονται στην Δύση ενδιαφέρουσες είναι αυτές που αφορούν τις σχέσεις ανάμεσα στους λαούς των δύο ακτών της Αδριατικής και περιγράφουν τις περιπέτειες του ομηρικού ήρωα Διομήδη στις δυτικές ακτές της Αδριατικής ή εκείνες του Αινεία ή άλλων τρωϊκών ηρώων που βρίσκει κανείς στους «ομηρικούς νόστους» και αφορούν τόσο την Ήπειρο όσο και την νότιο Ιταλία²⁵. Οι παραδόσεις οι σχετικές με τον Διομήδη και οι διάφορες λατρείες που αποδίδονται στον ομηρικό αυτόν ήρωα απαντούν σε ολόκληρη την Αδριατική από την Βενετία ως το Μπρίντζι που είναι και το νοτιότερο όριό τους²⁶. Στις ανατολικές ακτές της ίδιας θάλασσας απαντούν στην Κέρκυρα, το νησί των Φαιάκων, και λίγο βορειότερα, στο λεγόμενο *promontorium Diomedis* του Πλινίου (III. 141), το σημερινό cap Planka (ή Saint Nicolas). Δεν πρόκειται για ένα ενιαίο και ομοιογενή μύθο αλλά για πολλές παραλλαγές και θεματικές ενότητες που δυσκολεύουν ακόμη περισσότερο την ερμηνεία του²⁷. Οι ειδικοί συμφωνούν πάντως πως οι περιπλανήσεις του Διομήδη απηχούν τις δυσκολίες των πρώτων μεταναστών από την Ανατολή προς την δυτική Μεσόγειο. Και αν για τον L. Braccisi²⁸,

23. Για την παράσταση του Ηρακλή στα νομίσματα των αποικιών βλ. τον κατάλογο της σπονδυλωτής έκθεσης *Μύθος και νόμισμα*, Αθήνα 2011, σ. 121-32.

24. J.-L. LAMBOLEY, *Recherches sur les Messapiens IVe-IIe siècle avant J.-C.*, BÉFAR 292, Rome 2000, σ. 137.

25. M.C. D'ERCOLE, «La légende de Diomède dans l'Adriatique préromaine», στο Chr. DELPLACE, Fr. TASSAUX (επιμ.), *Les cultes polythéistes dans l'Adriatique romaine*, Bordeaux 2000, σ. 11-26· G. COLONNA, «Diomede e le rotte dell'Adriatico», *ArchClass* 50 (1998), σ. 363-378 (Διομήδης)· Διον. Αλικ. I. 51· Βιργ., *Αινειάς*, III· E. DEKEL, "Vergil's Homer: The *Aeneid* and its Odyssean Lens," PhD Diss., University of California, Berkeley 2005· J.-L. LAMBOLEY, «Le canal d'Otrante et les relations entre les deux rives de l'Adriatique», στο *L'Illyrie méridionale et l'Épire dans l'Antiquité, Actes du deuxième colloque international de Clermont-Ferrand (25-27 octobre 1984)*, Paris 2005, σ. 195-202 (ομηρικοί νόστοι).

26. COLONNA, ό.π. (σημ. 25)· D'ERCOLE, ό.π. (σημ. 25).

27. D'ERCOLE, ό.π. (σημ. 25).

28. L. BRACCESI, ό.π. (σημ. 12).

ο μύθος αυτός είναι η μυθική μεταφορά ή εκδοχή του μυκηναϊκού ενδιαφέροντος για την Δύση, ειδικότερα για το ήλεκτρον της Βαλτικής²⁹ για άλλους, παρά τα μυκηναϊκά χαρακτηριστικά του ήρωα, απηχεί τις δυσκολίες των πρώτων αποίκων της Κάτω Ιταλίας και Σικελίας, τον 8ο αι., καθώς και τις αντιδράσεις των γηγενών σε αυτόν τον αποικισμό των δυτικών ακτών της Αδριατικής³⁰. Η άποψη αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι οι περιπέτειες του Διομήδη καταγράφονται, για πρώτη φορά από τον Μίμνερμο, ελεγειακό ποιητή του 7ου αι. από την Κολοφώνα, ιδιαίτερα ευαίσθητο στο φαινόμενο του αποικισμού και τις επιπτώσεις του, ευαίσθησία που δεν συναντούμε στους μεταγενέστερους συγγραφείς του 6ου και 5ου αι.³¹.

Από την αρχαιολογία μαθαίνουμε πως το ενδιαφέρον των Ελλήνων για τη Δύση ανάγεται στην εποχή του χαλκού· τολμηροί Μυκηναίοι θαλασσοπόροι και έμποροι αναζητούν πρώτες ύλες στην Εσπερία· η διάδοση των μινωϊκών και μυκηναϊκών αγγείων, των τελευταίων ιδιαίτερα όχι μόνον στην Ανατολή αλλά και στην Δύση, μαρτυρούν μια πολύ πρώιμη έλξη προς το εμπόριο. Ωστόσο δεν φαίνεται να εγκαθίστανται μόνιμα οι Μυκηναίοι στη Δύση³². Η μεγάλη στροφή του ενδιαφέροντος για τον δυτικό κόσμο συμπίπτει με τον 8ο αι., όταν διαδοχικά κύματα αποίκων από τον ελληνικό χώρο και εν προκειμένω από την Αχαΐα μετακινούνται και εγκαθίστανται μόνιμως στην νότια Ιταλία, την Σικελία³³ την νότιο Γαλλία, την Ισπανία και τέλος την Βόρειο Αφρική. Μυκηναίοι, Ευβοείς, Κορίνθιοι και Αχαιοί άποικοι από την Ελλάδα ακολουθούν τον ίδιο θαλάσσιο δρόμο που από τον Κορινθιακό κόλπο οδηγεί στις ανατολικές ακτές της Ιταλίας και της Σικελίας.

29. D'ERCOLE, ό.π. (σημ. 25), σ. 16.

30. J. de LA GENIÈRE, «Contribution à l'étude des relations entre Grecs et indigènes sur la mer ionienne», *MÉFRA* 72.1 (1970), σ. 621-636· της ιδίας, «Greci e indigeni in Calabria», *AttiMGrecia* 1, σ. 111-120· P. ORLANDINI, «La colonizzazione ionica della Siritide», στο D. ADAMESTEANU (επιμ.), *Storia della Basilicata I. L'Antichità*, Roma/Bari 1999, σ. 197-210· A. DE SIENA, «La colonizzazione achea del metapontino», στο *Storia della Basilicata I*, (ό.π.), 232-240· G. MARUGGI, «Il territorio a Nord di Taranto in Nuovi Documenti dai territori Tarantini», στο *Atti Taranto* 51 (2001), σ. 44-63· G.J. BURGERS, J.P. CRIELAARD, «Greek colonist and indigenous populations at L' Amastuola, Southern Italy», *BaBesch* 82.2 (2007), σ. 77-114· E. GRECO, *Alle origine della Magna Grecia. Mobilità, migrazioni, fondazioni*, *Atti Taranto* 50, Taranto 1-4 ottobre 2010 (υπό έκδ.).

31. D'ERCOLE, ό.π. (σημ. 25), σ. 22.

32. Η ιδέα μιας μόνιμης εγκατάστασης των Μυκηναίων στην Κάτω Ιταλία υποστηρίχθηκε από τον M. NAPOLI, *Civiltà della Magna Grecia*, Roma 1969 (ανατυπ. 1985), σ. 60 κ.ε. και τον G. PUGLIESE-CARATELLI, «I Micenei e il mondo mediterraneo», στο G. MADDOLI (επιμ.), *La civiltà micenea. Guida storica e critica*, Roma/Bari 1977, σ. 278, αλλά σήμερα οι ειδικοί είναι πάρα πολύ επιφυλακτικοί, βλ. G. CERRI, «L'Oceano di Omero: un'ipotesi nuova sul percorso di Ulisse», στο E. GRECO, M. LOMBARDO (επιμ.), *Atene e l'Occidente. I grandi temi, Atti del convegno internazionale, Atene 25-27 maggio 2006*, Atene 2007, σ. 13-51.

33. E. GRECO, «Greek Colonization in Southern Italy», στο G. TSETSKHLADE (επιμ.), *Greek Colonization. An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas I*, Leiden/Boston 2006, σ. 169-200· του ιδίου, ό.π. (σημ. 30).

Αν ρίξει κανείς μια ματιά στον χάρτη των αποικιών θα διαπιστώσει πως οι ελληνικές πόλεις που ιδρύονται από το ένα άκρο στο άλλο των δύο ακτών της Αδριατικής προσδιορίζουν και τους αναγκαστικούς σταθμούς μιας ναυσιπλοΐας που ήταν στην ουσία παράκτια. Όλα τα ταξίδια στις κοντινές περιοχές της δυτικής Ελλάδος και των νήσων του Ιονίου όσον και τα υπερπόντια στη Δύση, κατά τη διάρκεια του αποικισμού (8ος-6ος αι.) έχουν ως αφετηρία, κατάληξη ή ενδιάμεσους σταθμούς γνωστούς φυσικούς λιμένες, όπως η Κόρινθος και το Αίγιον (και κατά τη ρωμαϊκή περίοδο την πόλη των Πατρών), στον Κορινθιακό κόλπο, το Άκτιον και την Κασώπη στην Ήπειρο και βορειότερα το Ορικό, την Απολλωνία και το Δυρράχιον³⁴. Την καλύτερη περιγραφή των σταθμών, του χρόνου αυτής της διαδρομής – που δεν ήταν άμοιρη δυσκολιών και κινδύνων – την παραδίδει ο Θουκυδίδης, ο Διόδωρος και για την ρωμαϊκή περίοδο ο Στράβων και κυρίως ο Κικέρων ειδικότερα, στην αλληλογραφία με τον πιστό δούλο του που άφησε στην Πάτρα επιστρέφοντας από την Μ. Ασία, το 50 π.Χ.³⁵.

Τα πλοία ακολουθούσαν, μετά την έξοδο από τον Κορινθιακό κόλπο, τις ακτές της Ακαρνανίας και Ηπείρου ως τα Αχροκεραύνια όρη. Σε αυτό το ύψος έκαναν κλίση 90 μοιρών και κατευθύνονταν μέσω των στενών του Οτράντο προς την χερσόνησο της Υαπυγίας στις ιταλικές ακτές και στη συνέχεια στον Υδρούντα που είναι το σημερινό Μπρίντζι³⁶. Από την απώτερη αρχαιότητα τα στενά του Οτράντο – που ο Στράβων (VI. 3, 5) αποκαλεί «κοινόν στόμιον της Αδριατικής και του Ιονίου πελάγους» – διαδραμάτισαν βασικό ρόλο στην επικοινωνία, τις επαφές και τις σχέσεις ανάμεσα στις δύο ακτές του Ιονίου. Το πλάτος δεν υπερβαίνει τα 72 χιλιόμετρα και ο διάπλους δεν ξεπερνούσε τις δέκα περίπου ώρες εφόσον οι άνεμοι ήταν ευνοϊκοί, λέγεται μάλιστα πως ο βασιλιάς Πύρρος

34. K. FREITAG, *Der Golf von Korinth. Historisch-topographische Untersuchungen von der Archais bis in das erste Jh. v. Chr.*², Quellen und Forschungen zur antiken Welt 34, München 2005 (Διδακτ. διατρ. Münster 1997)· του ιδίου, «Die Fährverbindungen im Golf von Korinth», στο E. OLSHAUSEN, H. SONNABEND (επιμ.), *Zu Wasser und zu Land. Verkehrswege in der Antiken Welt, Stuttgarter Kolloquium zur historischen Geographie des Altertums* 7, 1999, Stuttgart 2002, σ. 79-82· P. CABANES et alii, *Histoire de l'Adriatique*, Paris 2001.

35. E. DENIAUX, «La traverse de l'Adriatique à la fin de la République: dangers de la mer et affrontements politiques», στο *Strutture portuali e rotte marittime nell'Adriatico di età romana*, AAAd 46, Trieste/Rome 2001, σ. 89-100 και γενικότερα ANDRÉ, BASLEZ, ό.π. (σημ. 3), 13-16 (κίνδυνοι)· Θουκ. VI. 44, 1-2· Διόδ. XIII. 3, 1-4· Στράβ. VI. 3, 8· Κικ., *Αλληλογραφία*, σποράδην. Πρβλ. A.D. RIZAKIS, «Le port de Patras et les communications avec l'Italie sous la République», *CH* 33. 3-4 (1988), σ. 453-472 = «Il porto di Patras e la comunicazione con l'Italia durante l'era repubblicana», στο N. MOSCHONAS (επιμ.), *Due popoli - una storia, Studi di storia italo-ellenica* I, Atene 1998, σ. 25-38· B. SCHWEIGHART, J. SCHMID, «Zur Reiseroute Ciceros zwischen Patras und Actium im Jahre 50 v. Chr.», *ZPE* 105 (1995), σ. 51-88 (θαλάσσια διαδρομή).

36. Οράτ., *Σάτιρες* I, 5· R. COMPERNOLLE, «La pointe de l'Iapygie et Leuca sur la route maritime conduisant de Grèce en Italie méridionale et en Sicile», στο R. VAN COMPERNOLLE et alii (επιμ.), *Leuca, Galatina* 1978, σ. 1-6· RIZAKIS, ό.π. (σημ. 34).

ονειρευόταν πως θα μπορούσε να περάσει απέναντι χωρίς να βρέξει τα πόδια του χάρη σε μια γέφυρα που θα ένωνε τις δύο ακτές³⁷.

Η διαδρομή αυτή ήταν, καθόλη τη διάρκεια της αρχαιότητας, η πιο πολυσύχναστη και προς τις δύο κατευθύνσεις. Τα στενά του Οτράντο ήταν μια μορφή μόνιμης γέφυρας επικοινωνίας όχι μόνο ανάμεσα στις δύο ακτές της Αδριατικής αλλά και ανάμεσα στην Ευρώπη και τα Βαλκάνια καθώς στο σημείο αυτό συναντώνται δρόμοι οδικοί και θαλάσσιοι που συνδέουν πολλές ηπειρωτικές περιοχές της βαλκανικής αλλά και της ιταλικής Χερσονήσου με την Μεσόγειο³⁸. Τυχοδιώκτες, έμποροι, στρατιωτικοί, διπλωμάτες, προσκυνητές, αθλητές, διανοούμενοι, φοιτητές ή απλώς περιηγητές και μετανάστες χρησιμοποιούσαν αυτόν τον θαλάσσιο δρόμο, κατά μήκος του οποίου μπορεί να συναντήσει κανείς ακόμα και σήμερα τα ίχνη που άφησαν τα αμέτρητα αυτά ταξίδια, πρώτα από όλα ερείπια ιερών που συνδέονται με την ναυσιπλοΐα³⁹ καθώς και πάμπολλα χαράγματα στους βράχους, λαλούντα κατάλοιπα της θρησκευτικότητας των ναυτικών, με τα οποία επικαλούνται την εύπλοια, το καλό ταξίδι⁴⁰.

Οι Έλληνες άποικοι της Μεγάλης Ελλάδος – αυτό είναι εντελώς φυσικό – δημιουργούν προνομιούχες σχέσεις με τις μεγάλες μητροπόλεις του ελληνισμού και τα πανελλήνια ιερά, ιδιαίτερα με αυτά των Δελφών και της Ολυμπίας. Οι σχέσεις του δελφικού ιερού με τις αποικιακές επιχειρήσεις της αρχαϊκής εποχής είναι στενές⁴¹. Το ιερό διέθετε πελώριο κύρος και οι χρησμοί που διασώθηκαν δίνουν την εντύπωση ότι διαδραμάτισε πρωτεύοντα ρόλο όχι μόνον στην ενθάρρυνση των αποικιακών επιχειρήσεων αλλά και στην οργάνωσή τους. Πολλοί πιστεύουν μάλιστα πως το μαντείο διέθετε αρχεία με πληροφορίες που επεξεργάζονταν και διασταύρωναν οι ιερείς του με πιστούς που έρχονταν από τα πέρατα του κόσμου ήταν δηλαδή, κατά μία άποψη, ένα είδος γραφείου πληροφοριών⁴². Πράγματι πολλές αποικιακές εξορμήσεις αρχίζουν με έναν χρησμό με εκπληκτικές μερικές φορές πληροφορίες που αφορούν την ναυσιπλοΐα και την γεωγραφία των νέων προς αποικισμό περιοχών.

37. Πλίν., *Historia Naturalis* 3, 101· P. LÉVÊQUE, *Pyrrhos*, Paris 1957, 265 σημ. 1.

38. E. DENIAUX (επιμ.), *Le canal d'Otrante et la Méditerranée antique et médiévale, Colloque organisé à l'Université de Paris X Nanterre, 20-21 novembre 2000*, Bari 2005.

39. LAMBOLEY, ό.π. (σημ. 24), σ. 134-135· DENIAUX, ό.π. (σημ. 38), σ. 12· A. FENET, «Sanctuaires mains du canal d'Otrante», στο DENIAUX, ό.π. (σημ. 38), σ. 39-50.

40. N. SANDBERG, *Euploia*, Göteborg 1954.

41. Για τις σχέσεις ανάμεσα στην Αχαΐα και στους Δελφούς, κατά την περίοδο του αποικισμού, βλ. W.G. FORREST, «Colonisation and the rise of Delphi», *Historia* 6 (1957), σ. 167 και 173; P. LONDEY, «Greek colonists and Delphi», στο J.-P. DESCOEUDRES (επιμ.), *Greek colonists and native populations. Proceedings of the First Australian congress of Classical archaeology held in honour of prof. A.D. Trendall*, Oxford 1990, σ. 117-127

42. J. DEFRADES, *Les thèmes de la propagande delphique*, Paris 1954 (πρβλ. P. AMANDRY, «Les thèmes de la propagande delphique», *RPh* 30 [1956], σ. 268-282)· M. DÉTIENNE, «Apollon Archégète. Un modèle politique de territorialisation», στο M. DÉTIENNE (επιμ.), *Tracés de fondation*, Louvain/ Paris 1990, σ. 301-311.

Κοινός τόπος πολλών χρησμών είναι ότι το μαντείο ορίζει τους οικιστές. Αυτό συμβαίνει κάμποσες φορές και παρά την θέλησή τους, π.χ. με την ευκαιρία μιας επίσκεψής τους για έναν προσωπικό συχνότατα λόγο. Έτσι ενώ ο Μύσκελλος, ο Αχαιός από τις Ρύπες, παλαιά αχαιϊκή πόλη που βρίσκονταν νοτιοδυτικά του Αιγίου, ζήτησε να μάθει από τον θεό των Δελφών αν θα κάνει παιδιά, η Πυθία του είπε πως ο θεός τον συμπαθεί και θα του δώσει απογόνους αλλά πως απαιτεί από αυτόν προηγουμένως να ιδρύσει την αποικία του Κρότωνα. Και καθώς ο Μύσκελλος αμήχανος ρωτούσε που βρίσκεται ο Κρότων η Πυθία του εξηγεί, με λεπτομέρεια, τον ναυτικό δρόμο και του δίνει ναυτικές οδηγίες. Ακολουθώντας αυτές τις οδηγίες ο Μύσκελλος φτάνει στις ιταλικές ακτές αλλά πριν φτάσει στον προορισμό του εντυπωσιάζεται από τον πλούτο και την ομορφιά της χώρας της Σύβαρης και θέλει να εγκαταστήσει εκεί τους αποίκους. Ο Απόλλων όμως του υπενθυμίζει να μην ψάχνει πράγματα που ο θεός δεν του ορίζει και να αρκεστεί σε αυτό μόνον με το οποίο και ο ίδιος συναινεί: «δῶρον δ' ὃ διδῶ θεὸς αἶνει»⁴³.

Ανεξάρτητα από την ιστορική αξιοπιστία των χρησμών που πολλοί θεωρούν μεταγενέστερα κατασκευάσματα υπηρετούντα την δελφική προπαγάνδα, η ιστορία του μαντείου, το εξαιρετικό του κύρος στην ύστερη γεωμετρική εποχή και στα πρώιμα αρχαϊκά χρόνια⁴⁴, καθώς και τα αρχαιολογικά ευρήματα ενισχύουν την άποψη ότι αυτό διαδραμάτισε ενεργό ρόλο στον αποικισμό, γεγονός που εξηγεί εν μέρει και τις σχέσεις των αποικιών με το δελφικό ιερό και την εκτίμηση στον Θεό των Δελφών την οποία εκφράζουν με πλούσια αναθήματα. Δύο τουλάχιστον δελφικά αναθήματα προέρχονται από τον Κρότωνα και άλλα από το Μεταπόντιον και τη Σύβαρι⁴⁵, αχαιϊκές αποικίες που έχουν επίσης στενές σχέσεις και με το ιερόν του Διός στην Ολυμπία και τους ολυμπιακούς αγώνες που οργανώνονται εκεί⁴⁶.

43. Διόδ. VIII. 17, 2. Πρβλ. M. GIAGIULIO, «Deformità eroiche e tradizioni di fondazione. Batto, Miscello e l'oracolo delfico», ASNP s. III, 11.1 (1981), σ. 1-24· W. LESCHHORN, 'Gründer der Stadt': Studien zu einem politisch-religiösen Phänomen der griechischen Geschichte, Stuttgart 1984, σ. 23-42· I. MALKIN, *Religion and colonization in Ancient Greece*, Leiden 1987, σ. 43-47· C. CALAME, *Mythe et histoire dans l'Antiquité grecque*, Lausanne 1996, σ. 144· A. MELE, «La colonizzazione greca arcaica: modi e forme», *AttiMGrecia* 46 (2006), σ. 51-56 (για την ιστορικότητα των οικιστών).

44. R. GRAHAY, *La littérature oraculaire chez Hérodote*, Liège 1956· H.H. ROHRBACH, *Kolonie und Orakel. Untersuchungen zur sakralen Begründung der griechischen Kolonisation*, Diss. Heidelberg 1960· M. LOMBARDO, «Le concezioni degli antichi sul ruolo degli oracoli nella colonizzazione greca», στο G. NENCI (επιμ.), *Ricerche sulla colonizzazione greca*, ASNP s. III. 2 (1972), σ. 63-89· GIAGIULIO, ό.π. (σημ. 42)· MALKIN, ό.π. (σημ. 42)· G. ROUGEMENT, «Delphes et les cités grecques d'Italie du sud et de Sicile», στο *La Magna Grecia e i grandi santuari della madrepatria*, *Atti Taranto* 31, Taranto 4-8 ottobre 1991, 1995, σ. 173-175.

45. A. JACQUEMIN, D. LAROCHE, «Une offrande monumentale à Delphes: le trépied des Crotoniates», *BCH* 114 (1990), σ. 299-323· ROUGEMENT, ό.π. (σημ. 43), σ. 162-163 (Κρότων)· J. POUILLLOUX, *FD* III.4, 453· *FGrH* 115F 248. Πρβλ. ROUGEMENT, ό.π. (σημ. 43), σ. 167-168 και 170-171 (Μεταπόντιον και Σύβαρις).

46. M. GIANGIULIO, *Ricerche su Crotone arcaica*, Pisa 1989· *La Magna Grecia e i grandi santuari della madrepatria*, *Atti Taranto* 31, 1995· E. GRECO, «Serdaioi», *AION(archeol)* 12 (1990), σ. 39-57· A. POLOSA,

Οι ποικίλες σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στην Ελλάδα και την Νότιο Ιταλία, ενισχύονται κατά την κλασσική και την ελληνιστική περίοδο και συμβάλλουν στην δημιουργία μιας πολιτιστικής κοινής ανάμεσα στις δύο ακτές. Τα κοινά σημεία βρίσκονται όχι μόνον στον τομέα της γλώσσας, της ανθρωπωνυμίας, των μύθων, της λατρείας και των λατρευτικών πρακτικών αλλά και στον τρόπο ζωής και πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης⁴⁷. Στις ιταλικές ακτές ειδικότερα οι παλιές τοπικές λατρείες συγχωνεύτηκαν με εισηγμένες αντίστοιχες ελληνικές του Διός, της Αρτέμιδος, της Δήμητρος ή της Αφροδίτης⁴⁸, διατηρώντας φυσικά τα ειδικά τοπικά χαρακτηριστικά και επίθετα. Η μετακίνηση πληθυσμών θα αλλάξει κατεύθυνση, κατά τη ρωμαϊκή εποχή, όταν Ρωμαίοι έμποροι, στρατιώτες, φοιτητές, περιηγητές, διπλωμάτες ή και απλοί άποικοι θα πάρουν τον δρόμο προς την Ανατολή και η μακρά παραμονή τους σε αυτή θα ενισχύσει τις σχέσεις κάθε μορφής και θα δημιουργήσει, στον πολιτιστικό τομέα, αυτό που εύστοχα αποκαλούμε σήμερα ελληνο-ρωμαϊκό πολιτισμό.

Δύο λόγια ακόμα εν είδει επιλόγου: μύθοι και πραγματικά γεγονότα μαρτυρούν τη σημασία και το μέγεθος των σχέσεων ανάμεσα στις δύο ακτές της Αδριατικής, κυρίως από τον 8ο π.Χ. αι. και εξής, σχέσεις που παρά τις ελάχιστες δύσκολες στιγμές παραμένουν φιλικές και εγγάρδιες ανάμεσα στους δύο λαούς που τους συνδέουν η κοινή ιστορία, τα κοινά ιδανικά και αξίες και φυσικά η γεωγραφία. Αυτά προφανώς σκεπτόταν ένας δικός μας Αχαιός, ο Π. Κανελλόπουλος, όταν έγραφε την εισαγωγή στην επανέκδοση της ιστορίας της Πάτρας του Στ. Ν. Θωμόπουλου⁴⁹: «Η Πάτρα έχει ένα ορίζοντα που είναι κλειστός και ανοιχτός. Ανοιχτός είναι ειδικότερα προς τη Δύση. Και αυτό είναι ψυχικά σημαντικό. Όταν φεύγει η μέρα, δεν κλείνει το φως της, τον ήλιο της, μια πόρτα ορθωμένη εμπρός μας ως σκοτεινό εδαφικό τείχος. Όταν η μέρα φεύγει προς το άπειρο, το θαλασσινό άπειρο πάει και η ψυχή της και ταξιδεύει. Αλλά μόνο προς τη δύση έχει η Πάτρα τον ορίζοντα ανοιχτό Η ανατολή του ήλιου σημειώνεται πάντοτε με το πρόσταγμα της αδρά χαραγμένης φυσιογνωμίας του τοπίου. Με την ανατολή πρέπει να σγηωθούμε και να δημιουργήσουμε. Με τη δύση μπορεί η ψυχή να ονειρευθεί ...».

«Vecchie e nuove ipotesi sui Serdaioi: una messa a punto», *AION(archeol)* n.s.7 (2000), σ. 49-59· M. LOMBARDO, «Il trattato tra i Sibariti e Sedaioi: problemi di cronologia e di inquadramento storico», *Studi Classici* 12 (2007), σ. 49-60.

47. C. PAGLIARA, «Santuari costieri», *I Messapi, Atti Taranto 30, Taranto, Lecce, 4-9 ottobre 1990*, Taranto 1991, σ. 503-508· LAMBOLEY, ό.π. (σημ. 1).

48. LAMBOLEY, ό.π. (σημ. 1), σ. 135-139.

49. *Η Ιστορία της πόλεως Πατρών από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τοῦ 1821*, Πάτρα 1950 (βελτιωμένη επανέκδοση της πρώτης έκδοσης [1888], από τον Κ. Τριανταφύλλου), σ. 195.